

Proza

DOK KOD GRKA KNJIŽEVNA PROZA staje uz bok poezije tek nakon nekoliko stoljeća, kod Rimljana su oba oblika izražavanja umjetničkim govorom udaljena tek desetljećima; prirodni je razvojni proces poremećen u uvjetima uvezene književnosti.

GRADSKA JE KRONIKA (usp. gore) postala književnom vrstom tek povezivši se s grčkim horografskim lokalnim kronikama; djela kao što su npr. Durisovi ἔφοι Σαμίων, Neantovi ἔφοι Κυζικηνῶν pridružila su se rimskim analima, a kao što je gotovo svaka grčka regija dobila svoju posebnu obradu, priređene su i za Rim συγγραφαὶ Ἑρωμαϊκῆ. Zato su najstariji rimski analisti pisali grčki; ionako su se obraćali prvenstveno visoko obrazovanim grčkim čitaocima, za koje rimska povijest mora da je bila interesantna jednako kao i Berosova povijest Babilona, Manetova povijest Egipta, Menandrova povijest Fenikije. Rim je, naime, stupio u krug kulturnih država, čak je i pretendirao biti πόλις Ἑλληνική. Najstariji i najznačajniji od rimskih anala na grčkom bili su oni Kvinta Fabija Piktora (Q. Fabius Pictor), senatora koga su nakon poraza kod Kane poslali da konzultira pročišće u Delfima. Najpouzdanije podatke o starijoj rimskoj povijesti zahvaljujemo onima koji su se koristili Fabijem Piktorem, posebno Polibiju I, II (za 264–211) i Diodoru XI–XX (za 486–302).

PRVI PROZNI PISAC NA LATINSKOME koji je ostavio književno djelo bio je — uz Enija (usp. gore) — Marko Porcije Katon (M. Porcius Cato, 234–149). Proslavio se prvim koracima na putu koji će, koncem republikanskog razdoblja, do vrhunca dovesti Cicerona i Salustija. Katon se počeo književnošću baviti tek u visokoj starosti, i, usprkos tome što je odbijao helenizam kao kulturni trend, pisao je, razumljivo, po grčkim uzorima. U glavnome svome djelu, *Origines* (7 knj; to su vjerojatno povijesni temelji κατάστασις rimske države kako je shvaćena u njegovo doba), napustio je princip analista: pripovijedao je ograničavajući se na bitno, raspoređujući odsječke tematski, knjigu po knjigu. Pritom su Katona, zastupnika italskoga seljaštva, posebno zanimali u knj. 1 prapovijest Rima (doba kraljeva), u 2 i 3 prapovijest municipalne Italije (s posebnim osvrtom na priče o utemeljenjima); ali ovakvo uključivanje *rus Italum* svjedoči i o neobičnom uvidu u bit rimske povijesti. S knj. 4 počinje prikaz *bella*, od Prvoga punskog rata nadalje. Ovakvo povezivanje etnografije i ratova u grčkoj je historiografiji još od Herodota bilo posve uobičajeno. Prva polovica djela (1–3) očito je bila pod utjecajem književnosti o χτίσεις, čijom temom polako postaju i krajevi na zapadu; kod Timeja, Polemona iz Ilija (tek malo starijeg Katonova suvremenika) u Κτίσεις Ἰταλικῶν. I ove su povijesti, kao i Teopomp prije njih, izvještavale i o θαυμάσια krajeva koje opisuju; budući da je Katon u svome djelu obrađivao *admiranda*, i tu prepoznamo jednu od poveznica.

U povijesnu je priču Katon, po grčkome uzoru, uključivao i govore, ali samo one koje je zaista održao on sam. Njegove govore koji su kolali izvan povjesnice, ili su ostali u obiteljskom arhivu, u zbirku je okupio tek Atik; iz te je zbirke Ciceron upoznao više od 150 Katonovih govora. Ulomci, koji su očuvani iz njih 80, zajedno su opsegom ravni otprilike jednome malom Ciceronovu govoru; za povijest razdoblja iznimno su važni, a omogućuju nam i da prepoznamo Katonovu borbenost i seljačku duhovitost; no za njega je najvažnije bilo *vituperare*. Stil ide od jednog ekstrema do drugoga: od italskoga nesklada do grčke rafiniranosti, kojom je Katon oponašao Demostena i Isokrata, ali nasilno i bez osjećaja za umjetnost (usp. osobito Gelija *Gell. XVI 1*).

Baroknu mješavinu narodne mudrosti i grčke znanosti pokazuje i rukovet ulomaka manjih Katonovih spisa, od kojih nam je u cijelosti sačuvana knjižica *de agri cultura*. Radi se o podsjetniku za racionalno vođenje seoskoga imanja, sastavljenom na osnovi književnih grčkih izvora i praktičnoga iskustva; to je književno djelo samo kao priručnik u stilu gore spomenutih *εισαγωγαί*. Nepregledan raspored građe pokazuje kakav je Katon bio *ἰδιώτης τοῦ τράφειν*; u ostalmo su mu na raspolaganju mogli stajati već grubo priređeni ekscerpti grčkih *γεωπονικά*, kakvi su nam očuvani s konca antike. Stilu recepata ovih spisa, bogatom imperativima, i njima srodnim medicinskim tekstovima — jer i kućna medicina igra kod Katona značajnu ulogu — sukladan je i način Katonova pisanja, podsjećajući istovremeno i na zapovjedni ton rimskih *leges*. Tko se sjeti gornjih izlaganja o stilu Zakona dvanaest ploča, zna da oboje počiva na istoj podlozi; posljedice koje će proizaći iz ovakva razmatranja bit će još jasnije usporedbom s umbrijskim obrednim knjigama na jednoj, ulomcima egzegeta Antiklida (*Athenaios XI 473C*) na drugoj strani. S obrednim je knjigama Katonovu spisu zajedničko i prenošenje ritualnih formula molitve i zaklinjanja (usp. gore), što samo povećava već ionako znatnu vrijednost koju *de agri cultura* ima za naša znanja o staroitalskom seoskom gospodarstvu.

KATONOVU JE MNOGOSTRANOST, proizašla iz neumjetničkog, i zato autentično rimskoga utilitarizma, zamijenilo ograničavanje potonjih na pojedina *εἶδη*. Zahvaljujući Ciceronovu dijalogu *Brutus*, vrsta koju najbolje poznajemo jest govorničtvo, najplemenitiji porod rimske republike; ali upravo su Ciceronovi uspjesi doveli do propasti bogate govorničke “književnosti”, što nam onemogućava provjeru Ciceronovih ocjena. Iz ulomaka moramo raspoznavati ispravnost Tacitove *χρίσις*: *Catoni seni comparatus C. Gracchus plenior et uberior, sic Graccho politior et ornatior Crassus, sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero (dial. 18)*. Stil svih govornika ovoga razdoblja bio je oblikovan po helenističkoj modi; ta je egzaltiranost odgovarala revolucionarnom sadržaju mnogih njihovih govora. Pojedini ulomci Gaja Grakha (*C. Gracchus*) daju nam još da se divimo snazi patosa, plemenito uravnoteženoj etosom njegove osobnosti. Veze ćemo najbolje uočiti na slavnome pasusu koji donosi *Cic. de or. III 214*;

to je σχῆμα vrlo davnoga porijekla (posebno precizno korišteno u *Demosth.* 28, 18), a Grakho je tu figuru oblikovao u κομματικὴ λέξις, da bi je potom na svoj način stilizirali Ciceron (*Cicero pr. Mur.* 88f) i mnogi drugi prozaici i pjesnici.

Kornelija (*Cornelia*), kći Scipiona starijega, majka braće Grakha, autorica je dvaju ulomka pisama sačuvanih kod Nepota (*p.* 123 *Halm*); autentičnost ulomaka jamče stil i jezik. Duži ulomak pripada najoriginalnijima, najdojmljivijim tekstovima latinskoga jezika, ali književnosti u užem smislu pripada još manje od državničkih govora, sredstava stranačke borbe, kasnije objavljivanih dijelom u funkciji političkih pamfleta.

HISTORIOGRAFIJI JE *saeculum* IZMEĐU Katona i Sule donijelo značajan napredak; interpretacije vlastitoga vremena ovisile su o stranačkim sklonostima autora. Uz anale na latinskom, koje su sastavljali npr. Lucije Kalpurnije Pizon (*L. Calpurnius Piso, cos.* 133), protivnik Grakhâ, i Gaj Fanije (*C. Fannius, cos.* 122), jedan od mlađih članova Scipionova kruga (v. gore), dao je Lucije Celije Antipater (*L. Coelius Antipater*), učitelj govornika Krasa, po uzoru na helenističke monografije, povjesnicu o jednome događaju: napisao je povijest Drugoga punskog rata, posvećenu filologu Luciju Eliju Stilonu (*L. Aelius Stilo*). I po okviru i po tim okvirom omogućenoj povijesnoj pouzdanosti, jednako kao i po umijeću stilizacije, ova je povjesnica obilježila epohu. Sempronije Azelion (*Sempronius Asellio*) dao je pak, rekonstruirajući uzročno-posljedične veze, pragmatički prikaz suvremene povijesti po uzoru na Polibija. Lutacije Dafnid (*Lutatius Daphnis*), oslobođenik Kvinta Lutacija Katula (*Q. Lutatius Catulus, cos.* 102) autor je "svjetske povijesti" (*communes historiae = κοινὰ ἱστορίαι*). Pojavili su se, naposljetku, i memoari (*commentarii*), s jasnom apologetskom tendencijom, kao kod Grka u slučaju kralja Pira i Arata iz Sikiona; primjer su djelo Marka Emilija Skaura (*M. Aemilius Scaurus*), prvaka nobiliteta, ozloglašenog zbog korupcije tijekom rata s Jugurtom, te plemenitoga, od zakupnika poreza nepravedno optuženog i osuđenoga Publija Rutilija Rufa (*P. Rutilius Rufus, cos.* 105). Suline je memoare dopunio i objavio jedan njegov oslobođenik.

I ZNANSTVENO SU PISANJE Rimljani postupno prihvatili. Svetonije (*de gramm.*2) povezuje početke filologije s Kratetovim boravkom u Rimu, neposredno nakon Enijeve smrti. To znači da je poticaj za uspostavu rimske filologije dala pergamska, a ne aleksandrijska filološka škola; vjerojatno se to još može uočiti u Akcijevim (usp. gore) nedovoljno discipliniranim književnopovijesnim istraživanjima. Ali Akcije je svejedno otvorio put kojim će nastaviti drugi. Oko 100. neki je gramatičar kritički izdao Nevijeve i Enijeve epove i tumačio ih na predavanjima, kao što su grčki filolozi činili s Homerom.

Najugledniji učenjak ovoga razdoblja bio je Lucije Elije (*L. Aelius*, r. oko 150. u Lanuviju), Varonov i Ciceronov učitelj, λογογράφος

moćnih Rimljana (otud njegovo *cognomen* Stilon, *Stilo*). Na Rodu, kamo je 100. Stilon u progonstvo pratio Kvinta Metela Numidika, mogao se susresti s Dionisijem Tračaninom, Aristarhovim učeni-
kom. Stilonova je najveća zasluga primjena grčkih jezikoslovnih metoda na latinski jezik; razmatran je univerzalistički, na kultur-
nopovijesnim osnovama. Osim toga, Stilon je tumačio najstarije spomenike latinskoga jezika, kao što su Salijska pjesma i Zakon dvanaest ploča, a bavio se i problemima Plautove tekstologije. Još se jasno može vidjeti da je Varon na više područja išao stopama svoga učitelja.

Uvedena je i (estetska) *κρίσις*: gramatičar koji vjerojatno pripada ovome razdoblju, Kvint Lelije Arhelaj (*Q. Laelius Archelaus*), pisao je *de vitiis virtutibusque poematorum*; neki su *κριτικοί* pisali u stihu, uvodeći tako εἶδη helenističke didaktičke poezije.

ŠTO SE PRAVNE KNJIŽEVNOSTI TIČE, tri su knjige *de iure civili*, čiji je autor Marko Junije Brut (*M. Iunius Brutus*, otprilike iz doba braće Grakha), zanimljive kao prvi latinski tekst u obliku dijaloga.

RAZVOJ PRAKTIČNOGA GOVORNIŠTVA SLIJEDILA JE i teorija. Lucije Plocije Gal (*L. Plotius Gallus*, oko 95), stranački drug Marija, protiv-
nika helenizma, privukao je pozornost pokušajem da umjesto *Graeca disciplina* utemelji latinsku školu retorike. Edikt o raspuštanju te škole (92) koji je donio Lucije Licinije Kras (*L. Licinius Crassus*), vodeći glas aristokrata, izjalovio se: još krajem stoljeća mogu se razaznati tragovi ovog antagonizma. Mi ih nalazimo u dva očuvana spisa s konca ovoga razdoblja, u četiri knjige nepoznatog autora *de ratione dicendi ad C. Herennium* i u dvije knjige *Rhetorica*, u kojima posve mladi Ciceron piše *de inventione*. Odrediti odnos ova dva djela, koja se mjestimično doslovno podudaraju, predstavlja jedan od najzanimljivijih, još uvijek ne jednoznačno riješenih problema povijesti rimske književnosti. Spis anonimnog autora pažnje je vrijedno dostignuće, ograničeno doduše na čisto tehnički aspekt govorničke struke, a izdvaja se i samosviješću u odnosu na grčke autoritete; Ciceronovo djelo, koje ponegdje pokušava formalnim pravilima naći dublje temelje, Kvintilijan je (*III* 6, 59) izriječkom okvalificirao kao kasniju razradu studentskih skripta (kasnije nam je doba slične razrađene *scholae* očuvalo u Apulejevu spisu *de dogmate Platonis*).